

The Evolution of Rural Women's Representation in Pahlavi Era Fiction

From Erasure to Sexual Objectification

Elham Malekzadeh^۱
Fahimeh Mousavi^۲

Abstract

The representation of rural women in classical Persian literature was predominantly marginal and shaped by traditional gender stereotypes. With the socio-cultural transformations of the Pahlavi era, the question arises as to how the representation of this subject changed in the fictional literature of the period. The main objective of the present study is to analyze how the rural woman is represented and to examine the influence of dominant discourses (particularly the male gaze) on her objectification in these works. Adopting a qualitative approach and drawing on Foucauldian discourse analysis, this study examines works of fiction from the Pahlavi era as its primary source. The focus is on how the subject of the "rural woman" is produced and positioned within the prevailing discourses. The findings indicate that despite the emergence of modern discourse and limited changes at the level of representation, the image of the rural woman continues to be reproduced within the framework of earlier stereotypes. The dominant male discourse of the Pahlavi era, even within the context of cultural transformation, managed to absorb and adapt certain modern elements, thereby preserving its hegemony over the representation of the rural woman and portraying her as the "Other" and a marginalized object.

Keywords: Rural Woman, Fiction Literature, Pahlavi Era, Discourse Analysis, Gender Stereotypes.

---

^۱ Associate Professor of Post-Islamic Iranian History, Institute of Humanities and Cultural Studies, Tehran, Iran.. (Corresponding Author)
elhammalekzadeh@ihcs.ac.ir

^۲ M.A. in Sociology, Faculty of Social Sciences, Allameh Tabataba'i University: M.A. in History of Islamic Iran, Institute for Humanities and Cultural Studies, Tehran, Iran,
fahimehmousavi.fm@gmail.com

Received: ۲۰۲۵/۱۲/۲۶, Accepted: ۲۰۲۶/۰۶/۰۲

Introduction

In Persian literature, rural women had a marginal presence, predominantly framed within traditional gender stereotypes (wife, mother, mistress). This situation reflects the relationship between power and knowledge in Iran's literary structure; a knowledge system in which the rural woman is not a subject but an object of cognition, defined through male-centered representations. Due to her gender and social origin, she becomes a "double other." The main question is: What discursive mechanisms shaped the representation of rural women in Pahlavi era fiction, and how did this lead to their objectification? Is there a significant difference in the representation of rural women in works by authors of different backgrounds (urban/rural) and different genders?

Works such as "Iranian Women in Transition from Tradition to Modernity" and "The Women's Rights Movement in Iran" concentrate on urban women. "The Story of the daughters of Quchan", although addressing rural women, belongs to the Qajar period. The book "Rural Society of Iran in the Qajar Era", emphasizing "the lack of a direct voice for villagers," demonstrates that villagers did not find an opportunity for independent presence and representation; a finding consistent with the problem of the current research. A research gap is evident in the discourse analysis of rural women's representation in Pahlavi era.

Materials and methods

The unit of analysis is the rural female characters in their actions, dialogues, and the ways they are described. The research population consists of Persian stories related to rural life during the Pahlavi era (۱۹۲۵-۱۹۷۹). Using sources such as "One Hundred Years of Iranian Story Writing" and "Encyclopedia of Iranian Story Writers," ۲۵۳ stories related to villagers were identified. Among these, ۷۰ stories featured rural women characters or made significant references to them, and were selected as the primary sources. Of the ۷۰ selected stories, ۵۵ were written by urban male authors, ۱۳ by rural male authors, and only ۲ by an urban female author. Notably, no story by a rural female author was found from this period; a significant absence indicating this group's deprivation of access to the means of literary discourse production.

Discussion

Examining the representation of rural women across three historical periods reveals the following:

First Period (۱۹۲۵-۱۹۴۱): In the four stories from this period, the rural woman is represented as a victim (of violence, sexual exploitation) or as a superstitious and passive entity. In "The Worker's Black Day", women are either victims of domestic violence or sexual exploitation. In "The Shrine of the Aqa", women are depicted as superstitious and dominated by the village cleric. "Tasbih Khan" repeats the stereotype of the woman as victim. "The Woman Who Lost Her Man", by reproducing the ethereal/wanton dichotomy, portrays the rural woman as a neurotic and male-dependent being.

Second Period (۱۹۴۱-۱۹۵۳): Nine stories focusing on rural women were published. In the works of Beh-Azin, rural women are represented as lascivious beings content with their relationships with the landlord. "Under the Red Light" and "Water" repeat the same stereotype. "Dezashb" is an exception, addressing a rural woman's education. In the stories of Payandeh and Sadeqi, although stereotypes are mocked, the rural woman remains absent.

Third Period (۱۹۶۳-۱۹۷۹): The number of stories increased. Three main discursive formulations can be identified:

۱. The Lustful and Wanton Woman,
۲. Victims of Forced Marriage,
۳. The Passive Woman.

Alongside this dominant formulation, other depictions also appeared: the acquisitive woman, the superstitious woman, the woman as labor force, and the woman victim of social discrimination.

In stories by rural male authors, women have a more prominent presence but are still primarily defined within the context of sexual relations. However, works like "Gavarehban", "Razvo, Asdo, Khojijeh," and "Bread and Butter" show signs of attention to women's economic roles and their exploitation without the usual sexual undertones. In works by urban female authors, the rural woman is either absent or has a marginal presence.

Conclusion

The findings indicate that the rural woman, faced double limitations in accessing discursive tools. The complete absence of rural female authors in this period confirms the persistence of the mechanism of discursive exclusion. Despite social changes and the increase in the number of stories in the third period, the representation of the rural woman remains dominated by patriarchal discourse, and she is primarily depicted as a sexual object, a passive victim, or a stereotypical figure. However, signs of gradual change are observable in the attention paid to the rural woman's economic role and the reflection of her exploitation in the workplace, which could pave the way for different

representations in subsequent periods. The fiction of this era, rather than being the voice of rural women, reflects the male gaze on this group and has contributed to the consolidation of stereotypes and the perpetuation of discursive dominance.

Bibliography

- Alavi, B. (۱۹۷۸/۱۳۵۷ a). *Mirza*. Tehran: Javidan. [in Persian]
- Alavi, B. (۱۹۷۸/۱۳۵۷ b). *The Letters*. Tehran: Amir Kabir. [in Persian]
- Al-e Ahmad, J. (۲۰۰۴/۱۳۸۳). *The Curse of the Land*. Tehran: Ferdows. [in Persian]
- Alizadeh, G. (۱۹۷۷/۱۳۵۶). *After Summer*. Tehran: Ketab-e Mowj. [in Persian]
- Beh-Azin. (۱۹۴۴/۱۳۲۳). *Scattered*. Tehran: (No Publisher). [in Persian]
- Beh-Azin. (n.d.). *The Peasant's Daughter*. (No Publisher). [in Persian]
- Chubak, S. (۱۹۷۳/۱۳۵۲). *Puppet Show*. Tehran: Javidan. [in Persian]
- Chubak, S. (۱۹۷۳/۱۳۵۲). *The First Day in the Grave*. Tehran: Javidan. [in Persian]
- Daneshvar, S. (۱۹۶۹/۱۳۴۸). *Savoshun*. Tehran: Kharazmi. [in Persian]
- Dreyfus, H., & Rabinow, P. (۲۰۱۳/۱۳۹۲). *Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics* (H. Bashiriyeh, Trans.). Tehran: Ney Publishing. (Original work published ۱۹۸۳). [in Persian]
- Dolatabadi, H. (۱۹۷۸/۱۳۵۷). *Kabudan*. Tehran: Amir Kabir. [in Persian]
- Dolatabadi, M. (۱۹۷۸/۲۰۳۷). *The Migration of Soleyman and The Man*. Tehran: Setareh. [in Persian]
- Dolatabadi, M. (۲۰۱۳/۱۳۹۲ a). *Az Kham-e Chambar*. Tehran: Negah. [in Persian]
- Dolatabadi, M. (۲۰۱۳/۱۳۹۲ b). *Baba Sobhan*. Tehran: Negah. [in Persian]
- Dolatabadi, M. (۲۰۱۳/۱۳۹۲ c). *Gavareh-ban*. Tehran: Negah. [in Persian]
- Dolatabadi, M. (۲۰۱۳/۱۳۹۲ d). *The Minarets and the Shadows*. Tehran: Negah. [in Persian]
- Dorvishian, A. (۱۹۷۷/۲۰۳۶). *From This Land*. Tehran: Shabgir. [in Persian]
- Elahi, A. (۱۹۷۹/۱۳۵۸). *Autumn Stories*. Tehran: Amir Kabir. [in Persian]
- Faqiri, A. (۱۹۷۴/۱۳۵۳). *The Tedious Village*. Tehran: Sepehr Publishing. [in Persian]
- Foucault, M. (۲۰۱۳/۱۳۹۲). *Archaeology of Knowledge* (N. Sarkhosh, Trans.). Tehran: Ney Publishing. (Original work published ۱۹۶۹). [in Persian]

- Foucault, M. (۲۰۱۴/۱۳۹۳). *Discipline and Punish: The Birth of the Prison* (N. Sarkhosh, Trans.). Tehran: Ney Publishing. (Original work published ۱۹۷۵). [in Persian]
- Gharib, S. (۱۹۶۲/۱۳۴۱). *Gonbad-e Halabi*. Tehran: Morvarid. [in Persian]
- Golabdarrehi, M. (۱۹۷۴/۱۳۵۳). *Pareh kah*. Tehran: [No Publisher]. [in Persian]
- Hedayat, S. (۱۹۷۷/۲۰۳۶). *Shadow and Light*. Tehran: Javidan. [in Persian]
- Hessam, H. (۱۹۷۳/۱۳۵۲). *After Those Years*. Tehran: Golshai. [in Persian]
- Hessam, H. (۱۹۷۶/۲۰۳۵). *The Chronicle of Revival*. Tehran: Javidan. [in Persian]
- Heydari, B. (۱۹۷۸/۱۳۵۷). *Lali*. Tehran: Amir Kabir. [in Persian]
- Jamei, H. (۱۹۷۸/۲۰۳۷). *Gol Agha Licheh-Gurabi*. Tehran: Jibi Books Publishing. [in Persian]
- Katouzian, M. A. (۲۰۰۸/۱۳۸۷). *The Political Economy of Iran*. Tehran: Markaz. [in Persian]
- Khaksar, N. (۱۹۷۸/۱۳۵۷). *Bread and Flower*. Tehran: Jahan-e Ketab. [in Persian]
- Khodadadgar Timuri, A. (۱۹۲۶/۱۳۰۵). *The Worker's Black Day* (Vol. ۱). Kermanshah: (No Publisher). [in Persian]
- Khodadadgar Timuri, A. (۱۹۲۷/۱۳۰۶). *The Worker's Black Day* (Vol. ۲). Kermanshah: (No Publisher). [in Persian]
- Kiyanush, M. (۱۹۷۰/۱۳۴۹). *The Black Mirrors*. Tehran: Nil. [in Persian]
- Masjedi, P. (۱۹۷۵/۱۳۵۴). *Everyday Game*. Tehran: Elm va Honar Publishing. [in Persian]
- Mir Kazemi, H. (۱۹۷۴/۱۳۵۳). *Alaman*. Tehran: Aban. [in Persian]
- Mohammad Qolizadeh, J. (۱۹۷۶/۲۰۳۵). *Tasbih Khan*. Tehran: Aban. [in Persian]
- Moradi Kermani, H. (۱۹۸۱/۱۳۶۰). *The Children of the Carpet-Weaving House*. Tehran: Sahab Ketab. [in Persian]
- Payandeh, A. (۱۹۵۷/۱۳۳۶). *In the Cinema of Life*. Tehran: Talae Publications. [in Persian]
- Rahbar, I. (۱۹۷۸/۱۳۵۷ a). *The Mourners*. Tehran: (No Publisher). [in Persian]
- Rahbar, I. (۱۹۷۸/۱۳۵۷ b). *I Am in Tehran*. Tehran: Amir Kabir. [in Persian]
- Rostam-Kolayi, Y. (۲۰۱۰/۱۳۸۹). *The Expanded Program for Women in the New Iran*. In S. Cronin (Ed.), *Reza Shah and the Formation of Modern Iran* (M. Saghaf far, Trans.). Tehran: Jami. [in Persian]

- Sadeqi, B. (۲۰۰۱/۱۳۸۰). The Trenches and Empty Canteens. Tehran: Ketab-e Zaman. [in Persian]
- Sa'edi, G. (۱۹۶۴/۱۳۴۳). The Mourners of Bayal. Tehran: Nil. [in Persian]
- Sa'edi, G. (۱۹۷۴/۱۳۵۳ a). The Smiling Tatar. Tehran: Behnegar. [in Persian]
- Sa'edi, G. (۱۹۷۴/۱۳۵۳ b). Fear and Trembling. Tehran: Ketab-e Zaman. [in Persian]
- Sa'edi, G. (۱۹۷۷/۲۵۳۶). Grave and cradle. Tehran: Agah. [in Persian]
- Safdari, M. (۱۹۸۹/۱۳۶۸). Siasanbu. Shiraz: Shiraz Publishing. [in Persian]
- Sanasarian, E. (۲۰۰۵/۱۳۸۴). The Women's Rights Movement in Iran. Tehran: Akhtaran. [in Persian]
- Sepanlu, M. (۱۹۷۱/۱۳۵۰). Men. Tehran: Mowj. [in Persian]
- Shafiyani, M. (۱۹۷۷/۲۵۳۶). The Last Lottery. Tehran: Amir Kabir. [in Persian]
- Shahdadi, H. (۱۹۷۸/۱۳۵۷). The Terrifying Night. Tehran: Zamaneh Publications. [in Persian]
- Yaghuti, M. (۱۹۷۹/۱۳۵۸). The Peasants. Shabahang. [in Persian]
- Yaghuti, M. (n.d.). My Childhood. (No Publisher). [in Persian]
- Yushij, N. (۱۹۷۲/۱۳۵۱). The Broken Beehives. Tehran: Nil. [in Persian]

سیر بازنمایی زن روستایی در ادبیات داستانی دوره پهلوی از حذف تا ابژه‌سازی جنسی

الهام ملک‌زاده^۱

فهیمه موسوی^۲

چکیده:

بازنمایی زن روستایی در ادبیات کلاسیک ایران عمدتاً در حاشیه و مبتنی بر کلیشه‌های جنسیتی سنتی شکل گرفته بود. با وقوع تحولات فرهنگی-اجتماعی دوره پهلوی، این پرسش مطرح می‌شود که بازنمایی این سوژه در ادبیات داستانی این عصر دستخوش چه تغییراتی شده است. مسئله اصلی پژوهش حاضر، تحلیل چگونگی بازنمایی زن روستایی و بررسی تأثیر گفتمان‌های مسلط (به ویژه نگاه مردانه) بر فرآیند ابژه‌گی وی در این آثار است. این پژوهش با رویکردی کیفی و با بهره‌گیری از تحلیل گفتمان مبتنی بر آرای فوکو، آثار داستانی دوره پهلوی را به عنوان منبع خود مورد بررسی قرار داده است. تمرکز بر نحوه تولید سوژه «زن روستایی» و جایگاه وی در گفتمان‌های

^۱ دانشیار تاریخ ایران پس از اسلام، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی تهران، ایران.
elhammalekzadeh@ihcs.ac.ir (نویسنده مسئول)

^۲ کارشناس ارشد جامعه‌شناسی، دانشگاه علامه طباطبایی، کارشناس ارشد تاریخ ایران.
اسلامی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی. تهران، ایران.

fahimehmusavi.fm@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۱۰/۰۵، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۳/۱۲

حاضر بوده است. یافته‌ها نشان می‌دهد که علی‌رغم ورود گفتمان مدرن و ایجاد تغییرات محدود در سطح بازنمایی، تصویر زن روستایی همچنان در چارچوب کلیشه‌های پیشین بازتولید می‌شود. گفتمان مردانه مسلط در دوره پهلوی، حتی در بستر تحولات فرهنگی، توانست با جذب و تعدیل برخی عناصر مدرن، سلطه خود را بر بازنمایی زن روستایی حفظ کرده و وی را به عنوان «دیگری» و ابژه‌ای در حاشیه تصویر کند.

کلید واژه‌ها: زن روستایی، ادبیات داستانی، دوره پهلوی، تحلیل گفتمان فوکوئی، کلیشه‌های جنسیتی

۱. مقدمه

در ادبیات کلاسیک ایران، زنان روستایی حضوری حاشیه‌ای و عمدتاً در چارچوب کلیشه‌های جنسیتی سنتی داشتند. گفتمان مسلط که به واسطه فرایندهای درونی خود، مرزهای امر گفتنی و پذیرفتنی را مشخص می‌کند، زنان روستایی را یا در چارچوب نقش‌های از پیش تعیین شده‌ای همچون همسر، مادر یا معشوقه به تصویر کشیده یا اساساً آنان را به محاق سکوت رانده است. این وضعیت بازتابی از نسبت قدرت و دانش در ساختار ادبی ایران است؛ دانشی که در آن، زن روستایی نه فاعل، بلکه موضوع شناختی است که از خلال بازنمایی‌های مردانه معنا می‌یابد. او به واسطه زن بودن و به دلیل خاستگاه اجتماعی‌اش، به «دیگری» بی‌دوگانه بدل شده است؛ یعنی هم در نسبت با مردان و هم در نسبت با زنان شهری، در موقعیتی فروتر قرار دارد. این وضعیت، محرومیت مضاعفی را ایجاد کرده که خود بیانگر فقدان عاملیت و ناتوانی در ورود به سپهر گفتمانی است.

اگرچه تحولات اجتماعی و سیاسی دوران قاجار و پهلوی زمینه‌هایی را برای تغییر جایگاه زنان در جامعه شهری فراهم آورد، اما زن روستایی در حاشیه باقی ماند. با ظهور گفتمان مدرن، زن شهری به تدریج به عرصه عمومی راه یافت و حتی در متون ادبی جایگاهی فعال‌تر به دست آورد. رخدادهایی چون برخورد با غرب، اعزام دانشجویان به فرنگ و وقوع انقلاب مشروطه از مهم‌ترین عواملی بودند که باعث تغییر در این وضعیت شدند (ساناساریان ۱۳۸۴: ۴۴-۳۸). با روی کار آمدن رضا شاه، دگرگونی‌های اجتماعی و فرهنگی در جامعه شدت گرفت و یکی از این تغییرات، ورود زنان به عرصه عمومی جامعه بود (رستم‌کلایی ۱۳۸۹: ۹-۲۴۵). اما در این میان، زن روستایی همچنان از ابزارهای گفتمانی دور ماند و در حصار بازنمایی‌های کلیشه‌ای گرفتار آمد. در این دوره، او یا به عنوان ابژه‌ای شهوانی، یا به عنوان قربانی ساختارهای سنتی بازنمایی شد و نقش او در اقتصاد و فرهنگ جامعه روستایی نادیده گرفته شد.

این روند در دوره پهلوی دوم نیز ادامه یافت. اگرچه نویسندگان زن وارد فضای ادبی شدند و بازنمایی زن شهری تا حدودی دگرگون شد، اما زن روستایی همچنان در جایگاه «دیگری» باقی ماند. پرسش اساسی آن است که آیا گفتمان‌های نوظهور مدرن توانستند کلیشه‌های پیشین را به چالش بکشند یا خود در بازتولید سلطه گفتمان مردانه بر تصویر زن روستایی نقش ایفا کردند؟ این پژوهش می‌کوشد با تمرکز بر آثار داستانی این دوره، سازوکارهای گفتمانی حاکم بر بازنمایی زن روستایی و تحولات احتمالی آن را تحلیل کند.

پرسش اصلی این است که بازنمایی زن روستایی در ادبیات داستانی دوره پهلوی متأثر از چه سازوکارهای گفتمانی شکل گرفته و این سازوکارها چگونه به ابژه‌گی وی انجامیده است؟ پرسش فرعی این است که آیا میان بازنمایی زن روستایی در آثار نویسندگان با

خاستگاه‌های اجتماعی متفاوت (شهری/ روستایی) یا با جنسیت متفاوت (زن/ مرد) تفاوت معناداری وجود دارد؟

به نظر می‌رسد علی‌رغم تحولات فرهنگی-اجتماعی دوره پهلوی و ورود گفتمان مدرن به عرصه ادبیات داستانی، بازنمایی زن روستایی همچنان در چارچوب کلیشه‌های پیشین و متأثر از گفتمان مردانه مسلط صورت گرفته است. گفتمان مذکور با جذب و تعدیل برخی عناصر مدرن، توانسته سلطه خود را بر نحوه بازنمایی این سوژه حفظ کند.

۱.۱. پیشینه پژوهش

بررسی پژوهش‌های پیشین نشان می‌دهد که مطالعات مربوط به زنان در دوره پهلوی، عمدتاً معطوف به زنان شهری و طبقه متوسط بوده است. آثاری مانند *زن ایرانی در گذار از سنت به مدرن* (ترابی فارسانی، ۱۳۸۶)، *جنش حقوق زنان در ایران* (ساناساریان ۱۳۸۴) و *مجموعه مقالات زن در تاریخ ایران معاصر* (سعیدی ۱۳۸۳)، هر چند تصویری کلی از تحولات موقعیت زنان به دست می‌دهند، اما تمرکز آنها بر زنان شهری و مشارکت سیاسی-اجتماعی آنان است. در حوزه ادبیات داستانی نیز پژوهش‌هایی انجام شده، اما باز هم محور اصلی زنان شهری بوده‌اند. *حکایت دختران قوچان* (نجم‌آبادی ۱۳۷۴) اگرچه به زنان روستایی می‌پردازد، اما هم به دوره قاجار تعلق دارد و هم عمدتاً بر روایت مردان مشروطه‌خواه از این ماجرا متمرکز است، نه بر چگونگی بازنمایی خود زن روستایی. کتاب *جامعه روستایی ایران در دوره قاجار* (بختیاری ۱۴۰۳) از معدود آثاری است که با رویکرد جامعه‌شناسی تاریخی به بررسی ساختارهای اجتماعی روستاهای ایران پرداخته است. نویسنده با تأکید بر «فقدان صدای مستقیم روستاییان در منابع تاریخی» نشان می‌دهد که

اغلب اسناد از سوی دولت، مالکان یا ناظران بیرونی نوشته شده و روستاییان (به‌ویژه زنان روستایی) مجال حضور و بازنمایی مستقل نیافته‌اند. این پژوهش به دوره پهلوی توجهی ندارد اما با مسئله پژوهش حاضر درباره غیاب نویسندگان زن روستایی و بازنمایی آنان از نگاه مردانه در ادبیات داستانی دوره پهلوی همخوانی دارد. بنابراین، خلأ پژوهشی در زمینه تحلیل گفتمانی بازنمایی زن روستایی در مجموعه نسبتاً گسترده‌ای از داستان‌های دوره پهلوی (۶۸ داستان) محسوس است.

۲.۱ وجه نوآورانه تحقیق

نوآوری این پژوهش را می‌توان در سه سطح خلاصه کرد: نخست، تمرکز تاریخی-گفتمانی بر سوژه‌های مغفول (زن روستایی) در دوره‌ای تعیین‌کننده (پهلوی)؛ دوم، کاربست منسجم تحلیل گفتمان فوکویی با تأکید بر مفهوم گزاره و سازوکارهای طرد و سوژه‌گی برای بررسی متون ادبی؛ و سوم، تکیه بر پیکره‌ای نسبتاً گسترده (۶۸ داستان) که امکان مشاهده الگوهای گفتمانی و تغییرات احتمالی آن را در طول دوره فراهم می‌آورد. این پژوهش برای نخستین بار می‌کوشد با ترکیب این سه سطح، تصویری نظام‌مند از نحوه بازتولید قدرت در بازنمایی ادبی زن روستایی ارائه دهد.

۳.۱ روش پژوهش

این پژوهش با رویکردی کیفی و با بهره‌گیری از تحلیل گفتمان مبتنی بر آرای میشل فوکو انجام شده است. تمرکز اصلی بر مفهوم «گزاره» (Statement) به عنوان کوچک‌ترین واحد تحلیل گفتمانی است. گزاره‌ها زمانی که در یک آرایش گفتمانی گرد هم می‌آیند،

مرزهای امر گفتنی و ناگفتنی را تعیین می‌کنند (دریفوس و رابینو ۱۳۹۲: ۵-۱۲۲). بر این اساس، فرایند تحلیل در سه سطح دنبال شده است: نخست، شناسایی گزاره‌های کلیدی مرتبط با زن روستایی در متن داستان‌ها؛ دوم، دسته‌بندی این گزاره‌ها در قالب صورت‌بندی‌های گفتمانی (مثلاً زن روستایی به عنوان «قربانی سنت»، «ابژه شهوانی»، «نماد اصالت» یا «موجودی منفعل»؛ و سوم، تحلیل سازوکارهای طرد، سوژه‌گی و رابطه قدرت-دانش در این صورت‌بندی‌ها. واحد تحلیل، شخصیت‌های زن روستایی در کنش‌ها، گفتارها و نحوه توصیف آن‌ها توسط راوی یا سایر شخصیت‌ها است. به عبارت دیگر، تمرکز بر چگونگی بازنمایی این شخصیت‌ها در سطح زبان و روایت است. برای شفاف‌سازی فرایند استخراج گزاره‌ها، در بخش تحلیل، نمونه‌هایی از صورت‌بندی مفهومی آن‌ها در قالب جدول ارائه خواهد شد.

جامعه آماری این پژوهش، داستان‌های فارسی مرتبط با زندگی روستایی است که در دوره پهلوی (۱۳۰۴-۱۳۵۷) منتشر شده‌اند. نگارنده در چارچوب پژوهشی دیگر با عنوان «بازنمایی مهاجرت روستاییان به شهر در ادبیات داستانی دوره پهلوی»، به مطالعه گسترده داستان‌های این دوره اقدام کرد. برای این منظور، با بهره‌گیری از منابع کتاب‌شناختی معتبری همچون «صد سال داستان‌نویسی ایران» و «فرهنگ داستان‌نویسان ایران»، فهرستی اولیه از داستان‌های احتمالی مرتبط با روستاییان تهیه شد. در مرحله بعد، تمام این داستان‌ها مطالعه و بررسی شدند و در نهایت حدود ۲۵۳ داستان که حاوی داده‌هایی درباره روستاییان و مهاجران روستایی بودند، شناسایی گردید.

از میان این ۲۵۳ داستان، ۶۸ داستان دارای شخصیت زن روستایی یا ارجاع مشخص به این سوژه بودند و به عنوان منابع اصلی پژوهش حاضر انتخاب شدند. معیار انتخاب، حضور شخصیت زن روستایی در داستان و یا ارجاع معنادار به جایگاه و نقش اجتماعی او بوده

است. از میان ۷۰ داستان منتخب، ۵۵ اثر توسط نویسندگان مرد شهری، ۱۳ اثر توسط نویسندگان مرد روستایی و تنها دو اثر توسط نویسنده زن شهری نوشته شده است. نکته قابل تأمل آنکه هیچ داستانی با نویسندگی زن روستایی در این دوره یافت نشد؛ غیابی معنادار که خود می‌تواند نشانه‌ای از محرومیت این قشر از ابزارهای تولید گفتمان ادبی و بازتولید سلطه گفتمان مردانه (اعم از شهری و روستایی) در بازنمایی زن روستایی تلقی شود.

داستان‌های مرتبط با زنان روستایی دوره پهلوی			
داستان	نویسنده	داستان	نویسنده
«زنی که مردش مرده بود» (۱۳۱۲)	صادق هدایت	«مرفدآقا» (۱۳۰۹)	نیما یوشیج. روستایی
«تسیب خان» (۱۳۰۹)	جلیل محمدقلی‌زاده	روز سیاه کارگر (جلد اول، ۱۳۰۵، جلد دوم ۱۳۰۶)	احمدعلی خدادادگر تیموری. روستایی
«آب» (۱۳۳۰)، «دزاشوب» (۱۳۲۴)	بزرگ علوی	دختر رعیت (۱۳۳۱)، «زیور» و «میوه بدیختی» (۱۳۲۳)	به آذین
«مرده کشان جوزان» و «مأمورین دفع ملخ» (۱۳۳۶)	ابوالقاسم پاینده	«زیر چراغ قرمز» (۱۳۲۴)، «گورکن‌ها» (۱۳۴۴)	صادق چوبک
«گراز» و «قهوه‌خانه کنار جاده» (۱۳۴۱)	شاپور قریب	«آقای نویسنده تازه کار است» (۱۳۳۷)	بهرام صادقی
قصه دوم ترس و لرز (۱۳۴۶)، قصه‌های اول، سوم، چهارم، هشتم از «عزاداران بیل» (۱۳۴۳)، «گدا» (۱۳۴۶) «تاتار خندان» (۱۳۵۳)، «سایه به سایه»	غلامحسین ساعدی	«گاواره‌بان» (۱۳۴۸)، «آوسنه باباسبیحان» (۱۳۴۶)، «پای گلدسته امامزاده شعیب» (۱۳۴۳)، «مرد» (۱۳۵۱)، «هجرت سلیمان» (۱۳۵۲)، «ازخم چمبر» (۱۳۵۳)	محمود دولت‌آبادی روستایی

			(۱۳۵۶)
هوشنگ مرادی کرمانی. روستایی	«رضو، اسدو، خجیجه» (۱۳۵۴)	حسین دولت‌آبادی. روستایی	کیودان (۱۳۵۷)
هرمز شهدادی	شب هول (۱۳۵۷)	محمود گلابدره‌ای	پرکاه (۱۳۵۳)
هادی جامعی	گل‌آقای لچه گورابی (۱۳۵۴)	غزاله علیزاده	بعد از تابستان (۱۳۵۶)
علی اشرف درویشیان. روستایی	«هتاو»، «ندارد» (۱۳۵۶)	جلال آل احمد	نفرین زمین (۱۳۴۶)
محمود کیانوش	«گل سرخ» و «زیر تبر» و «جای خالی شوهر» (۱۳۴۵)	منصور یاقوتی. روستایی	«نان و کره»، «یک نان خور دیگر» (۱۳۵۴)
ابراهیم رهبر	«شوهر دوم» (۱۳۵۷)، «خانه» و «کوچه» (۱۳۵۶)	محمدعلی سپانلو	«آرزوهای یک مرد میانه سال» (۱۳۴۸)
منوچهر شفیانی	«چات» (۱۳۵۷)	حسن حسام	«وجین»، «کارنامهٔ احیاء» (۱۳۵۵)
امین فقیری	«شاهگل» و «گنو» (۱۳۴۴)، «پا باران بیار» و «حمام» (۱۳۴۶)، «کنیز»، «عاشورا» و «ترس» (۱۳۴۷)، «آبی» و «عشقش» (۱۳۴۵)	اصغر الهی	«همه راهها به رم ختم می‌شود» و «صبر ایوب» (۱۳۵۲)
بهرام حیدری. عشایر	«پیرمرد» و «بازهم پیرمرد» (۱۳۵۷)	نسیم خاکسار	«نان و گل» و «ماهی مرده» (۱۳۵۲)
سید حسین میرکاظمی	«دلتنگی‌های روستا» (۱۳۵۳)	پرویز مسجدی	«ستاره» و «بازی هر روز» (۱۳۴۹)

۲. زن روستایی در ادبیات داستانی دوره پهلوی

برای تحلیل گفتمانی بازنمایی زن روستایی، تقسیم‌بندی دوره پهلوی به سه مقطع تاریخی ضروری است، زیرا هر مقطع زمینه‌های گفتمانی متفاوتی برای شکل‌گیری گزاره‌ها درباره این سوژه فراهم کرده است. در هر یک از این ادوار، مقاله با دسته‌بندی داستان‌ها بر اساس موضوعات محوری، به تحلیل عمیق‌تر سازوکارهای گفتمانی حاکم بر بازنمایی زن روستایی خواهد پرداخت.

۱.۲ بازنمایی زن روستایی در سایه اصلاحات اجباری ۱۳۰۴ تا ۱۳۲۰

در دوره اول پهلوی، همزمان با اصلاحات اجتماعی موسوم به تجدد، ادبیات داستانی نیز به تدریج به بازنمایی زن روستایی روی آورد، اما این بازنمایی عمدتاً در چارچوب کلیشه‌های پیشین صورت گرفت. رمان روز سیاه کارگر اثر احمدعلی خدادادگر تیموری نخستین اثری است که توسط نویسنده‌ای با خاستگاه روستایی نوشته شده و در خلال روایت زندگی بختیار، جوان روستایی، به چند تن از زنان روستایی اشاره می‌کند. مادر بختیار در معرض خشونت خانگی قرار دارد؛ هرگاه پدر بختیار از سوی مباشر یا افراد خان تحقیر می‌شود، خشم خود را با کتک زدن همسرش تخلیه می‌کند (خدادادگر تیموری ۱۳۰۵: ۱۰). شیرین، خواهر بختیار، قربانی بهره‌کشی جنسی ارباب می‌شود و سرانجام خودکشی می‌کند (همان: ۹۱-۴، ۲۱-۱۰۸). زهرا، همسر بختیار، نیز با دشواری‌های زایمان در محیط غیربهداشتی روستا دست به گریبان است (خدادادگر تیموری ۱۳۰۶: ۹-۳۵). در این رمان، زنان روستایی یا قربانی‌اند یا در معرض سرکوب، و این بازنمایی مبتنی بر گزاره‌ای مردسالارانه است که زن را به مثابه دارایی مردان (خواه در خانواده، خواه در نظام ارباب-رعیتی) تصویر می‌کند.

نویسنده همچنین به نگاه مردان شهری اشاره دارد که پوشش آزادتر زنان روستایی را به عنوان «سهل الوصول بودن» آنان تفسیر می‌کنند (همان: ۱۵).

در داستان «مرقد آقا» از نیما یوشیج، زنان به عنوان گروهی اجتماعی و خرافی به تصویر کشیده شده‌اند که تحت سلطه روحانی روستا هستند. نکته قابل تأمل آنکه در این داستان، کنترل زنان روستا به مثابه کنترل کل روستا تلقی می‌شود (یوشیج ۱۳۵۱: ۳۱). همچنین داستان بر تلاش وسواس‌گونه زنان برای حفظ دارایی‌های اندک خانواده تأکید دارد (همان: ۴-۱۳). در همان سال، «تسیح خان» از جلیل محمدقلی‌زاده نیز به بهره‌کشی جنسی از زنان روستایی می‌پردازد. در این داستان، زنی به اجبار همسر یکی از افراد خان می‌شود و اهالی روستا نیز هیچ حمایتی از او نمی‌کنند (محمدقلی‌زاده ۲۵۳۵: ۳۷). تکرار این روایت در آثار پیشین نویسنده (مثل رمان *دانا باش*) نشان‌دهنده استمرار کلیشه زن به عنوان قربانی است، بی‌آنکه ابعاد دیگر زندگی زن روستایی بازنمایی شود.

داستان «زنی که مردش را گم کرد» از صادق هدایت نخستین متنی است که زن روستایی را در جایگاه شخصیت اصلی قرار می‌دهد. زرین‌کلاه، زنی از اطراف شهریار، برای یافتن همسرش راهی سفر می‌شود، اما هدایت او را نه بر اساس موقعیت اجتماعی‌اش، بلکه در چارچوب کلیشه «زن لکاته» بازنمایی می‌کند. او زنی روان‌رنجور است که دلتنگ شلاق‌های شوهرش شده و پس از ناامیدی از بازگشت او، کودکش را سر راه می‌گذارد و با مردی دیگر همراه می‌شود (هدایت ۲۵۳۶: ۴۸-۵۰). این داستان بازتولید همان دوگانه رایج در ادبیات کلاسیک ایران است: زن یا اثیری و دست‌نیافتنی است یا لکاته و فاسد.

آنچه در این دوره مشهود است، بازنمایی زن روستایی عمدتاً در نقش قربانی (خشونت، بهره‌کشی جنسی، بی‌توجهی اجتماعی) یا موجودی خرافی و منفعل است. غیاب صدای

مستقل زنان روستایی و بازنمایی آنان از نگاه مردان (اعم از شهری و روستایی) نشان‌دهنده تداوم سازوکار طرد گفتمانی است. اصلاحات دوره رضاشاه اگرچه زمینه‌های تغییر در وضعیت زنان شهری را فراهم آورد، اما در بازنمایی ادبی زن روستایی دگرگونی چندانی ایجاد نکرد و کلیشه‌های پیشین همچنان بازتولید شدند.

۲.۲ استمرار کلیشه‌ها در سایه توجه سیاسی به روستا (۱۳۳۲-۱۳۲۰)

پس از برکناری رضاشاه و همزمان با نفوذ گفتمان چپ در فضای فکری ایران، توجه به مسائل روستایی افزایش یافت. این تحول سیاسی که متأثر از وقوع انقلاب دهقانی روسیه بود، در ادبیات داستانی نیز نمود عینی پیدا کرد و شمار داستان‌های مرتبط با روستا رو به فزونی نهاد. در این دوره، نه داستان با محوریت زن روستایی منتشر شد که عمدتاً توسط نویسندگان شهری و با گرایش‌های چپ نوشته شده بودند.

مجموعه داستان «پراکنده» از به‌آذین نخستین بازنمایی‌های این دوره را ارائه می‌دهد. در داستان «میوه بدبختی»، سکینه کلفتی است که به تازگی از شوهرش طلاق گرفته و از رابطه با پسر نوجوان خانواده اربابی خرسند است. سرانجام پس از سقط جنین، خانه اربابی را ترک کرده و به گدایی می‌افتد (به‌آذین ۱۳۲۳: ۲۶). در داستان «زیور»، راوی ارباب خانه است و زیور، کلفت روستایی، دور از چشم خانم با او رابطه دارد. لحن روایت حاکی از رضایت زیور از این رابطه است:

«نیمروز که همه در خوابند باز به سراغ زیور می‌رود. زیور سر به زیر انداخت.
نیم‌خندی آمیخته به ترس و امیدواری بر لبانش گشت. مثل بره‌ای رام از پی من
آمد... لذتی کوتاه و خشک و سوزان مرا از او جدا ساخت. برخاستم و بی‌اعتنا در

را باز کردم و رفتم و شنیدم که زیور به خنده گفت: امان از دست این آقاها! مگر می‌گذارند.» (به‌آذین ۱۳۲۳: ۲۰-۱).

در رمان دختر رعیت، شخصیت صغری از کودکی در خانه ارباب کار می‌کند و وارد رابطه‌ای نابرابر با پسر ارباب می‌شود. نکته قابل تأمل آنکه در روایت، صغری از بارداری ناراحت نیست و با آگاهی از اینکه پسر ارباب او را رها خواهد کرد، همچنان خواهان ادامه رابطه است: «این اولین دروغ مهدی نبود. خود او هم آخرین دختری نخواهد بود که گول پسر ارباب را خورده باشد. پس بگذار این دو روزه عمر خوش بگذرد» (به‌آذین بی‌تا: ۱۳۲).

در پایان، زن ارباب نوزاد را درون چاه می‌اندازد و صغری را بیرون می‌کند، اما صغری بی‌هراس و امیدوار به راه خود ادامه می‌دهد. آنچه در این سه داستان به‌آذین مشهود است، بازنمایی زن روستایی به عنوان موجودی شهوانی، راضی از رابطه با ارباب و فاقد کنترل اخلاقی است. نویسنده که به ظاهر گرایش‌های چپ دارد، نه تنها به بهره‌کشی جنسی از زن روستایی توجهی نشان نمی‌دهد، بلکه با لحنی که حاکی از رضایت این زنان ترسیم می‌شود، کلیشه «زن لکاته» را بازتولید می‌کند.

داستان «زیر چراغ قرمز» از صادق چوبک نیز در فضای خانه فساد روایت می‌شود. آفاق، زنی که در میانه راه روسپی‌گری است، با حسرت از رابطه نامشروعش با پسر ارباب در گذشته یاد می‌کند و هیچ ناراحتی از سرنوشتی که او را به اینجا کشانده نشان نمی‌دهد (چوبک ۱۳۵۲: ۶۸، ۷۱-۲). چوبک نیز همان کلیشه جنسی را بازتولید می‌کند که زنان روستایی را موجوداتی شهوانی و ضعیف تصویر می‌کند و بهره‌کشی جنسی از آنان را در موقعیت‌هایی به ظاهر خودخواسته پنهان می‌سازد.

در داستان «آب» از بزرگ علوی، دختر کدخدا به دلیل رابطه با پسر ارباب باردار می‌شود، اما این اتهام به جوان روستایی بی‌گناه وارد می‌آید. دختر کدخدا هرگز صدایی ندارد و تنها از خلال ذهنیات مردانه روایت می‌شود (علوی ۱۳۵۷ ب: ۹). تصویر ارائه‌شده از او، زنی «غافل و بی‌اراده» است و کلیشه رابطه دختر روستایی با پسر ارباب بار دیگر تکرار می‌شود.

در میان داستان‌های این دوره، «دزاشوب» از بزرگ علوی استثنایی قابل تأمل است. حمیده، دختری روستایی، توسط پدرش برای تحصیل به شهر فرستاده شده و اکنون که ماما شده، از بازگشت به روستا خودداری می‌کند (علوی ۱۳۵۷ الف: ۷۸-۸۵). برای نخستین بار، نویسنده‌ای شهری به ابعاد فراتر از مسائل جنسی در زندگی زن روستایی توجه کرده است. با این حال، نخست آنکه حمیده به دلیل سال‌ها زندگی در شهر، نمی‌تواند نماینده‌ای برای زنان روستایی محسوب شود؛ و دوم آنکه گره اصلی داستان همچنان به علاقه حمیده به پسر ارباب گره خورده است.

تمامی داستان‌های یادشده تا اینجا توسط مردان شهری نوشته شده بودند. اما در دهه سی، آثاری از نویسندگانی منتشر شد که خاستگاه آنان (نجف‌آباد) موقعیتی میان‌شهری-روستایی داشت. در دو داستان از ابوالقاسم پاینده، «مردم‌کشان جوزان» و «مأمورین دفع ملخ»، اگرچه زنان حضور مستقیم ندارند، اما در گفتگوهای مردان به نفوذ زیاد زن کدخدا بر شوهر بی‌عرضه‌اش اشاره می‌شود (پاینده ۱۳۳۶: ۵۸، ۱۲۵). این اشارات هرچند اندک، فراتر از تصویر کلیشه‌ای زن بی‌اراده یا صرفاً شهوانی حرکت می‌کند و به امکان وجود زنانی با قدرت تصمیم‌گیری در خانواده و جامعه روستایی اذعان می‌کند.

داستان «آقای نویسنده تازه‌کار است» از بهرام صادقی نیز با لحنی طنزآمیز به نقد کلیشه‌های ذهنی نویسندگان شهری درباره روستا می‌پردازد. در جمعی از منتقدان، نویسنده‌ای که هرگز

روستا را ندیده، با زبانی کنایه‌آمیز تصویری ایده‌آل و سطحی از زندگی روستایی ارائه می‌دهد:

«خیلی خوب، اما من تمام عمرم را در یک شهر بزرگ صنعتی گذرانده‌ام و حتی از دور هم یک دهقان ندیده‌ام. چگونه می‌توانم به واقعیت وفادار باشم؟ البته چیزهایی هست که حتماً باید فراموش نکرد: مرد دهاتی آدمی است ساده لوح و پاک طینت که عاشق همه است و کینه ندارد و آوازه‌های محلی می‌خواند، عامیانه حرف می‌زند و ضرب‌المثل می‌آورد، یک روز که با خرش از مزرعه برمی‌گردد به یک دختر دهاتی برمی‌خورد -عشقی مثل آب چشمه زلال- برایش نی می‌زند و بعد دوتائی می‌روند پیش ملای ده، ملای ده را برمی‌دارند و می‌برند پیش کدخدای ده که حسب معمول عروسی کنند، اما مصیبت دردناک: پسر ارباب با اتومبیل آخرین سیستمش از شهر به ده آمده است و کباب می‌خورد، پسر ارباب یک دل نه صد دل عاشق دختر دهاتی می‌شود...» (صادقی ۱۳۸۰: ۱۵۲).

این داستان، کلیشه‌هایی چون رابطه پسر ارباب و دختر روستایی را به سخره می‌گیرد و گامی در جهت فاصله‌گیری از قالب‌های از پیش تعیین‌شده برمی‌دارد. اما نکته حائز اهمیت آنکه در هر دو داستان پاینده و صادقی، زن روستایی همچنان غایب است و تنها در روایت‌های مردانه به صورت غیرمستقیم بازنمایی می‌شود.

آنچه در این دوره مشهود است، تداوم بازنمایی زن روستایی عمدتاً در نقش قربانی راضی یا موجودی شهوانی است. نویسندگان چپ‌گرا نیز نه تنها این کلیشه را به چالش نکشیدند، بلکه با بازتولید آن در قالبی تازه، به استمرار گفتمان مردانه مسلط یاری رساندند. با این حال، در اواخر این دوره، نشانه‌هایی از شکاف در این گفتمان ظاهر می‌شود: داستان‌های پاینده با اشاره به نفوذ زن کدخدا، و داستان صادقی با به سخره گرفتن کلیشه‌های رایج،

اگرچه خود صدایی به زن روستایی نمی‌دهند، اما زمینه را برای بازنمایی‌های متفاوت در دوره بعد فراهم می‌کنند.

۳.۲ بازنمایی زن روستایی پس از انقلاب سفید (۱۳۴۲-۱۳۵۷)

در دوره سوم، شمار داستان‌هایی که زن روستایی در آنها حضور می‌یابد، افزایش چشمگیری پیدا می‌کند. این افزایش را می‌توان با دو تحول مرتبط دانست: نخست، اجرای اصلاحات ارضی، داستان‌نویسی به ابزار گفتمانی برای بازتاب اعتراضات روشنفکران به سیاست‌های دولت فراهم آورد. دوم، اعطای حق رأی به زنان به عنوان یکی دیگر از اصول انقلاب سفید، این انتظار را ایجاد می‌کرد که توجه به زنان روستایی و امکان دسترسی آنان به ابزارهای گفتمانی افزایش یابد. با این حال، غیاب نویسندگان زن روستایی در این دوره نیز استمرار یافت و بازنمایی این سوژه همچنان در انحصار نگاه مردانه (اعم از شهری و روستایی) باقی ماند. به دلیل تعدد آثار و تنوع روایت‌ها در این دوره، داستان‌ها بر اساس خاستگاه و جنسیت نویسنده و سپس بر مبنای موضوعات محوری دسته‌بندی و تحلیل می‌شوند.

۱.۳.۲ بازنمایی زن روستایی به عنوان ابژه جنسی

در داستان‌های این دوره، یکی از پر دامنه‌ترین صورت‌بندی‌های گفتمانی درباره زن روستایی، بازنمایی او به عنوان ابژه جنسی است. این صورت‌بندی خود در سه الگوی کلی قابل دسته‌بندی است: زن شهوتران و لکاته، قربانی ازدواج تحمیلی، و زن منفعل در برابر خواست مردان.

۱.۱.۳.۲ شهوتران و لکاته

در شمار قابل توجهی از داستان‌های این دوره، زن روستایی بر اساس کلیشه «زن لکاته» بازنمایی می‌شود. این زنان عمدتاً شخصیت‌هایی فرعی و گذرا دارند، در روابط خارج از ازدواج ظاهر می‌شوند، و سرنوشتی تحقیرآمیز همراه با طردشدگی در انتظارشان است. در داستان‌های «گراز» و «قهوه‌خانه کنار جاده» از شاپور قریب، زنان شوهردار بدون هیچ‌گونه اجباری با ارباب رابطه پنهانی دارند (قریب ۱۳۴۱: ۷-۸۶، ۲-۱۱۱). در «زیر تبر» از محمود کیانوش، زن روستایی خواهان رابطه با برادر شوهرش است و هنگامی که با مخالفت او مواجه می‌شود، مرد را به تعرض متهم کرده و باعث طردش از روستا می‌گردد (کیانوش ۱۳۴۹: ۹-۵۷).

در «گورکن‌ها» از صادق چوبک، دختر روستایی که با رضایت خود وارد رابطه شده و باردار گشته، پس از رها شدن، کودکش را زنده به گور می‌کند (چوبک ۱۳۵۲: ۱۵-۹). در مجموعه داستان‌های امین فقیری، این الگو تکرار می‌شود: در «شاهگل»، زن جوان زیبا پس از قتل شوهرش به اتهام داشتن روابط متعدد با مردان، از روستا رانده می‌شود (فقیری ۱۳۵۳: ۸-۱۶۲). در داستان‌های «با باران بیار»، «آبی و عشقش» و «گنو» نیز زنان شوهردار درگیر روابط خارج از ازدواج هستند (همان: ۹۶-۸۲، ۵-۳۰، ۲۲۱). در «نان و گل» از نسیم خاکسار، پسرک روستایی شاهد خیانت مادرش در غیاب پدری است که برای کار مهاجرت کرده است (خاکسار ۱۳۵۷: ۹-۵۶). در دو داستان «پیرمرد» و «باز هم پیرمرد» از بهرام حیدری، زن روستایی شوهردار با مردان دیگر رابطه دارد و از این راه امرار معاش می‌کند (حیدری ۱۳۵۷: ۸-۴۵۴).

در رمان *تاتار خندان* از غلامحسین ساعدی، زن روستایی که به شهر رفته، پس از رها شدن توسط شوهرش، در پی جلب توجه مرد شهری است و به روستا بازمی‌گردد (ساعدی ۱۳۵۳ الف: ۹۵-۱۸۲). در قصه سوم *عزاداران بیل*، مش ریحان و حسنی رابطه نامشروع دارند و با اطلاع برادر ریحان، به شهر می‌گریزند (ساعدی ۱۳۴۳: ۱۰۲-۷۲). در قصه هشتم همین مجموعه، مشدی رقیه به داشتن رابطه پنهانی با اسلام متهم می‌شود، اما داستان به واکنش اسلام می‌پردازد و خود مشدی رقیه حضور مستقیم نمی‌یابد (همان: ۴۱-۲۱۹). اغلب زنان حاضر در «خانه» از ابراهیم رهبر که در خانه فساد زندگی می‌کنند، زنان روستایی هستند (رهبر ۱۳۵۷ ب: ۴۴-۵۶). در رمان *پرکاه از گلابدره‌ای*، کلفت روستایی از رابطه با ارباب‌زاده راضی است و سرانجام کارش به شهر نو می‌کشد (گلابدره‌ای ۱۳۵۳: ۴-۲۰۲). در «سایه به سایه» از ساعدی، زن روستایی به شهر کشیده شده و مورد سوءاستفاده جنسی قرار می‌گیرد (ساعدی ۲۵۳۶: ۱۸۰). در شب هول از هرمز شهدادی، دو زن روستایی در داستان حاضرند، زهرا از رابطه با ارباب رضایت دارد، اما هاجر به این رابطه مجبور می‌شود و سرانجام سر از شهر نو درمی‌آورد (شهدادی ۱۳۵۷: ۱۳، ۸-۱۶۳).

در رمان *نفرین زمین* از جلال آل‌احمد، زنان روستایی نیز عمدتاً به عنوان سوژه‌های جنسی تصویر شده‌اند. یکی از آنان در برابر تعرض معلم روستا واکنشی نشان نمی‌دهد و در نهایت با او ازدواج می‌کند. زن دیگر که برای کار به شهر رفته، پس از بازگشت تغییر رفتار داده و حاضر به ازدواج با مردان روستا نیست. همچنین زنی ایلپاتی در داستان حضور دارد که مورد سوءاستفاده ژاندارم‌ها قرار می‌گیرد، اما نه تنها واکنشی نشان نمی‌دهد، که با طنازی برای معلم نیز دلبری می‌کند (آل‌احمد، ۱۳۸۳: ۴۷، ۱۲۳، ۲-۲۶۱، ۹-۲۶۸).

آنچه در این داستان‌ها مشهود است، بازنمایی زن روستایی به عنوان موجودی شهوانی، ناپایدار و فاقد کنترل اخلاقی است. گزاره‌های تکرارشونده درباره «رضایت» این زنان از

روابط نامشروع، سازوکار پنهان‌سازی بهره‌کشی جنسی را آشکار می‌سازد. در این صورت‌بندی گفتمانی، زن روستایی نه قربانی، که کنشگری است که خود خواهان این روابط است و بنابراین طردشدگی‌اش در پایان، طبیعی و موجه جلوه داده می‌شود.

۲.۱.۳.۲ قربانیان ازدواج تحمیلی

صورت‌بندی دوم، بازنمایی زن روستایی به عنوان قربانی ازدواج‌های تحمیلی است. در این داستان‌ها، زنان در چارچوب روابط قدرت و منافع اقتصادی، به ازدواج با مردان مسن و شهری مجبور می‌شوند. در «آرزوهای یک مرد میانه‌سال» از سپانلو، سید ثروتمند روستا پیوسته زن می‌گیرد و داستان به نقد تعدد زوجات و اجبار دختران نوجوان به این ازدواج‌ها می‌پردازد (سپانلو ۱۳۵۰: ص ۴-۵۳). در «دلتنگی‌های روستا» از میرکاظمی، کدخدا برای داشتن کارگر ارزان، همسران متعدد اختیار می‌کند و آنان را صرفاً به عنوان نیروی کار بی‌مزد می‌نگرد. زبان کدخدا گویای این نگاه است: «زن‌ها حیوان‌های خوبی هستند، بی‌مزد، بی‌موجب، فقط لقمه نانی و کاسه آبی» (میرکاظمی ۱۳۵۳: ۳۵).

در برخی داستان‌ها، زنان همچون کالا مبادله می‌شوند. در «هتاو» از علی‌اشرف درویشیان، دختری خردسال برای پرداخت بدهی پدر به طلبکار واگذار می‌شود و به دلیل خونزیزی شدید، در نخستین شب ازدواج جان می‌بازد (درویشیان ۲۵۳۶: ۳۷-۵۴). در «گل سرخ» از کیانوش، مرد روستایی دختر خردسالش را در مقابل یک خر به مرد زرداری می‌فروشد (کیانوش ۱۳۴۹: ۷-۳۶). در «چات» از منوچهر شفیانی، قبیله می‌کوشد نسل یک خاندان را از طریق ازدواج اجباری دختری با آخرین بازمانده بیمار آن خاندان زنده نگه دارد، بی‌آنکه به تباہ شدن زندگی او بیندیشد (شفیانی ۲۵۳۶: ۵۵).

این ازدواج‌های تحمیلی اغلب با سرنوشتی تلخ همراهند. در «کنیز» از فقیری، زنی روستایی در برابر بدهی‌های پدرش به عقد مرد شهری درمی‌آید، اما پس از بیماری، رها می‌شود (فقیری ۱۳۵۳: ۹۵-۱۸۳). در «همه راه‌ها به رم ختم می‌شود» از اصغر الهی، دختر روستایی به اجبار با ژاندارمی ازدواج می‌کند، اما پس از بیماری طلاق داده شده و سرانجام به روسپی‌گری کشیده می‌شود (الهی ۱۳۵۸: ۷-۴۳). در «شوهر دوم» از ابراهیم رهبر، دختر بزرگ خانواده به دلیل اخلاق بد مادر و فشار جامعه، برای یافتن شوهر به شهر فرستاده می‌شود. از میان خواستگاران، مردی زشت برایش برمی‌گزینند و پس از ازدواج متوجه می‌شود شوهرش زن و فرزند دارد، اما راهی برای بازگشت نمی‌یابد (رهبر ۱۳۵۷ الف: ۴۵-۲۳).

در این دسته از داستان‌ها، اگرچه به ظاهر نگاه انتقادی به ساختارهای سنتی حاکم بر ازدواج وجود دارد، اما زن روستایی همچنان در جایگاه ابژه مبادله و قربانی منفعل بازنمایی می‌شود و صدایی مستقل نمی‌یابد.

۳.۱.۳.۲ زن روستایی، ابژه جنسی منفعل

سومین صورت‌بندی، بازنمایی زن روستایی به عنوان موجودی منفعل است که در روابط جنسی و ازدواج، نقشی فعال ندارد و تنها در نسبت با مردان معنا می‌یابد. در «ستاره» از پرویز مسجدی، دختر روستایی با پسرخوانده‌ی یک روحانی ازدواج می‌کند، پس از ازدواج متوجه می‌شود شوهرش با آن روحانی رابطه جنسی دارد و از او می‌خواهند در رابطه‌ای سه‌نفره مشارکت کند، در واقع ستاره برای بهره‌کشی جنسی به شهر کشیده شده است (مسجدی ۱۳۵۴: ۵۸). در «عاشورا» از فقیری، زن زیبا تنها به عنوان معشوقه‌ای مطرح است

که حضورش صرفاً در نسبت با دو مرد (شوهر و عاشق) معنا می‌یابد و هیچ نقشی در پیشبرد داستان ندارد (فقیری ۱۳۵۳: ۱۷۰-۹). در «ماهی مرده» از خاکسار، رقیه زنی بی‌پناه است که بارها ازدواج می‌کند و طلاق می‌گیرد، اما خود هرگز نقشی در این تصمیم‌ها ندارد و همواره مطیع شوهران پیر است (خاکسار ۱۳۵۷: ۵۴).

در «کوچه» از رهبر، زن روستایی که در خانه‌ای شهری کلفتی می‌کند، در مسیر خیابان با حسرت به مردانی نگاه می‌کند که بی‌اعتنا از کنارش عبور می‌کنند؛ او نگران است که هرگز ازدواج نکند (رهبر ۱۳۵۷ ب: ۵-۱۱). در قصه اول *عزاداران بیل* از ساعدی، دختری با چشمانی پراتنظار هر روز بالای بام می‌رود و به جاده خیره می‌ماند، منتظر بازگشت پسر کدخدا برای ازدواج (ساعدی ۱۳۴۳: ۲۰-۱). در این داستان‌ها، اگرچه فشار اجتماعی برای ازدواج به تصویر کشیده شده، اما همچنان زن در نسبت با ازدواج و مردان تعریف می‌شود. در قصه چهارم *عزاداران بیل*، الگویی متفاوت دیده می‌شود: خواهر عباس فعالانه خواهان ازدواج با اسماعیل است، خود سر صحبت را باز می‌کند و به خواسته‌اش می‌رسد (همان: ۱۲۵). این داستان از معدود نمونه‌هایی است که زن روستایی را در جایگاه کنشگری فعال در حوزه ازدواج بازنمایی می‌کند، هرچند همچنان موضوع داستان به ازدواج محدود مانده است.

در داستان «ترس» از فقیری، مردی تحت تأثیر باورهای خرافی، همسرش را طلاق می‌دهد، زیرا در مسیر سفر او را گم کرده و شایعه شده که خرس پاهای زن را لیسیده است. زن در برابر این تصمیم منفعل است (فقیری ۱۳۵۳: ۱۰۱-۵). در قصه دوم «ترس و لرز» از ساعدی، ملایی آبادی به آبادی می‌رود و در هر روستا با زنی ازدواج می‌کند. این زنان با به دنیا آوردن کودکی عجیب از بین می‌روند (ساعدی ۱۳۵۳ ب: ۲۹-۶۴). در «صبر ایوب» از الهی، تنها در یکی دو پاراگراف به زن روستایی کلفتی اشاره می‌شود که هر سال کودکی به

دنیا می‌آورد، بی‌آنکه حاشیه جنسی داشته باشد، اما وضعیت اقتصادی سختی دارد (الهی ۱۳۵۸: ۵۶). در این داستان‌ها، زن روستایی در نقش همسر و زاینده منفعل بازنمایی می‌شود. آنچه در هر سه صورت‌بندی فوق مشهود است، بازنمایی زن روستایی در چارچوبی است که هویت او صرفاً در نسبت با مردان و در حوزه روابط جنسی و ازدواج تعریف می‌شود. غیاب صدای مستقل، فقدان عاملیت، و تکرار گزاره‌هایی که زن را یا «شهوتران» و یا «قربانی منفعل» تصویر می‌کنند، نشان‌دهنده استمرار سازوکارهای طرد گفتمانی در این دوره است. حتی در مواردی که نگاه انتقادی به ساختارهای سنتی وجود دارد (مانند داستان‌های ازدواج تحمیلی)، باز هم زن روستایی خود سخن نمی‌گوید و دیگری (نویسنده مرد) به نمایندگی از او قضاوت می‌کند.

۲.۳.۲ زن روستایی خارج از کلیشه‌های جنسی

در میان انبوه داستان‌هایی که زن روستایی را در چارچوب کلیشه‌های جنسی بازنمایی کرده‌اند، محدود آثاری نیز یافت می‌شوند که وجوه دیگری از زندگی این زنان را به تصویر می‌کشند. اگرچه این داستان‌ها نیز عمدتاً از منظر مردانه روایت شده‌اند، اما در آن‌ها گزاره‌های گفتمانی متفاوتی درباره زن روستایی قابل شناسایی است.

۱.۲.۳.۲ مال‌اندوز و حریص

برخی داستان‌ها زن روستایی را در چارچوب کلیشه‌ای دیگر، یعنی زن حریص و مال‌اندوز بازنمایی کرده‌اند. در داستان «جای خالی شوهر» از محمود کیانوش، معصومه خانم که به تازگی با فراش مدرسه ازدواج کرده، پس از مرگ ناگهانی شوهرش، پیش از آن‌که دیگران

خبردار شوند، به بهانه حمام، اموال مرد را از خانه خارج می‌کند. سپس با شیون و زاری همسایه‌ها را خبر می‌کند تا مانع از آن شود که خانواده شوهر سهمی از دارایی ببرند. چند ماه بعد، برای جلوگیری از افشای دزدی، به بهانه ناتوانی در تحمل جای خالی شوهر به روستای دیگری می‌رود (کیانوش ۱۳۴۹: ۲۴-۹). در «نفرین زمین» از جلال آل‌احمد، زن روستایی که با معلم ازدواج کرده، به جای آن‌که پول‌های شوهرش را برای بهبود زندگی خود و فرزندانش خرج کند، تمام آن را صرف خرید طلا می‌کند (آل‌احمد ۱۳۸۳: ۶-۹۵، ۱۹۵، ۲۰۷، ۲۲۸). در این داستان‌ها، زن روستایی نه قربانی، که کنشگری فرصت‌طلب و محافظه‌کار در برابر ساختارهای اقتصادی تصویر می‌شود.

۲.۲.۳.۲ خرافاتی

صورت‌بندی دیگر، بازنمایی زن روستایی به عنوان موجودی خرافاتی است. در مجموعه «عزاداران بیل» از غلامحسین ساعدی، دو پیرزن خرافاتی روستا را می‌گردند و آب توبه می‌پاشند و در اغلب داستان‌ها حضور دارند (ساعدی ۱۳۴۳: ۲۰-۱، ۲۳-۴، ۲۶-۹). در داستان «گدا» از همین نویسنده، پیرزنی روستایی که در باورهای خرافی غرق شده، مشغول گدایی است (ساعدی ۲۵۳۶: ۸۴-۶۵). این بازنمایی، اگرچه از کلیشه جنسی فاصله دارد، اما همچنان زن روستایی را در چارچوب جهل و خرافه تعریف می‌کند و او را به مثابه موجودی غیرعقلانی به تصویر می‌کشد.

۳.۲.۳.۲ زن روستایی در نقش نیروی کار

گروهی از داستان‌ها، برای نخستین بار، به نقش اقتصادی زن روستایی توجه نشان می‌دهند. در داستان «ندارد» از علی‌اشرف درویشیان، مادر پسرک روستایی برای تأمین معاش خانواده مجبور است تمام روز پسته‌ها را بخنداند و در نتیجه دندان‌هایش را از دست می‌دهد و بیکار می‌شود (درویشیان ۲۵۳۶: ۸). اگرچه روایت حول محور پسرک است، اما اشاره به مادر او، نقش زن روستایی را در اقتصاد خانواده آشکار می‌کند. در رمان «پرکاه» از محمود گلابدره‌ای، دختر آقا، پیرزن روستایی که در خانه ارباب کار می‌کند، اگرچه مورد تجاوز قرار می‌گیرد، اما داستان به سختی‌های زندگی او و نقشش در تأمین معاش خانواده نیز می‌پردازد (گلابدره‌ای ۱۳۵۳: ۵-۵۰۴).

داستان «وجین» از حسن حسام، به روشنی نقش زن روستایی را در اقتصاد خانواده بازتاب می‌دهد. جواهر، زنی که تازه وضع حمل کرده، برای جلوگیری از نابودی محصول مجبور است به کار بازگردد و در نتیجه جان خود را از دست می‌دهد (حسام ۱۳۵۲: ۸۸). در رمان «گل آقا لچه گورابی» از هادی جامعی، همسر گل آقا زنی سخت‌کوش است که پس از بیماری شوهرش، تأمین‌کننده اصلی خانه می‌شود. این زن نه توسری‌خور است و نه کلیشه‌های جنسی رایج بر او تحمیل شده است (جامعی ۲۵۳۷: ۳-۱۲، ۴۳). این داستان از معدود نمونه‌هایی است که زن روستایی را در جایگاه کنشگر اقتصادی مستقل بازنمایی می‌کند.

۴.۲.۳.۲. قربانی تبعیض‌های اجتماعی

برخی داستان‌ها، زن روستایی را در چارچوب تبعیض‌های اجتماعی بازنمایی کرده‌اند. در داستان «حمام» از امین فقیری، تنها یک پاراگراف به زنان روستا اختصاص یافته است:

«زن‌ها با حسرت به مردها نگاه می‌کردند. چون زن در ده آنچنان آزادی را ندارد که بتواند مثلاً جلوتر از شوهرش حمام بگیرد. اگر کسی زن می‌گیرد برای این است که نشاء کردن چلتوک زودتر تمام شود و بچه بیاورد. درو کند و توسری بخورد» (فقیری ۱۳۵۳: ۱۳۶).

این گزاره، زن روستایی را در چهارچوب کار، زایش و خشونت تعریف می‌کند. در «شب هول» از هرمز شهدادی، سارا، دختر خانواده خرده‌مالک، از صبح تا شب کار می‌کند تا هزینه تحصیل برادرانش تأمین شود، اما از پدر و برادر و پس از ازدواج از همسرش کتک می‌خورد و تحقیر می‌شود (شهدادی ۱۳۵۷: ۶-۶۵). داستان «کارنامه احیاء» از حسن حسام، ماجرای دختر روستایی است که پس از مرگ پدر از خانه بیرون انداخته می‌شود و در خانه برادر و سپس به عنوان کلفت در خانه‌های مختلف استعمار می‌گردد. در این داستان، شخصیت اصلی زن روستایی است و هیچ حاشیه جنسی ندارد (حسام ۲۵۳۵: ۹-۲۶).

۳.۳.۲ زن روستایی در داستان‌های نویسندگان مرد روستایی

در داستان‌های محمود دولت‌آبادی، نویسنده‌ای با خاستگاه روستایی، زن روستایی حضوری پررنگ‌تر می‌یابد. در «پای گلدسته امامزاده شعیب»، دختر روستایی به خاطر تلاش پدرخوانده برای اغفالش فرار می‌کند و به امامزاده‌ای پناه می‌برد. با متولی امامزاده عقد می‌کند، اما شبی داستان زندگیشان را بازگو می‌کنند و پی می‌برند خواهر و برادرند؛ دختر خودکشی می‌کند (دولت‌آبادی ۱۳۹۲ د: ۳۷-۱۰). در «مرد»، زن روستایی که شوهرش معتاد است، برای تأمین زندگی خود و کودکانش، با مردی سلاخ رابطه برقرار می‌کند و سرانجام فرزندان را ترک می‌کند (دولت‌آبادی ۲۵۳۷: ۶۹-۷۶). در «هجرت سلیمان»، کلیشه رابطه ارباب و زن روستایی تکرار می‌شود: زن پس از رفتن به خانه ارباب، با اتهام‌های همسرش مواجه و کتک خورده و تحقیر می‌شود (همان: ۷-۶۲).

در از خم چمبر، دختر روستایی پیش از مهاجرت خانواده به گرگان، به همسری پسرخاله‌اش درمی‌آید. او مخالف این ازدواج است و تمکین نمی‌کند، شوهرش با کتک خواستش را تحمیل می‌کند. این زن با معلم روستا رابطه پیدا می‌کند، اما معلم او را رها کرده به شهر می‌رود (دولت‌آبادی ۱۳۹۲ الف: ۳-۳۲، ۴۹-۳۸، ۲-۷۱). در *آوسنه باباسبجان*، دو مرد برای علاقه به یک زن با هم درگیر می‌شوند، اما زن هیچ نقشی در جریان داستان ندارد و منفعلانه شاهد تلاش دو مرد است (دولت‌آبادی ۱۳۹۲ ب: ۵-۳۴). در *رمان کیودان* دو زن روستایی حضور دارند: فریبا که پسر ارباب او را مجبور به ازدواج می‌کند، اما همسر ارباب او را به شهر برده و رها می‌کند و فریبا به روسپی‌گری می‌افتد (دولت‌آبادی ۱۳۵۷: ۳-۵۲۲)؛ و کبری که علی‌رغم مخالفت شوهرش به شهر آمده و زینل به دنبال اغفال اوست (همان: ۲۴۴).

در این داستان‌ها، هر چند زنان حضور پررنگ‌تری دارند، اما همچنان عمدتاً به عنوان ابژه جنسی بازنمایی می‌شوند و کلیشه رابطه نامشروع ارباب با زنان روستایی تکرار می‌گردد. با این حال، چند داستان رویه‌ای تا حدودی متفاوت در پیش می‌گیرند. *صفورای گلاوره‌بان* شخصیتی فرعی اما فعال است که برای کمک به نامزدش و خانواده‌اش از هیچ کاری دریغ نمی‌کند (دولت‌آبادی ۱۳۹۲ ج: ۹-۳۴، ۵۲-۴۱، ۸-۶۷).

«رضو، اسدو، خجیجه» از هوشنگ مرادی کرمانی به سوءاستفاده جنسی استادکار از دختران نابالغ قالیباف می‌پردازد:

«خجیجه، نمی‌توانست تند پابه‌پای، اسدو برود. پاهاش صاف نبود، کج بود. موقع راه رفتن زانوهایش به هم می‌خورد. ستون فقرات، پشتش، خمیده و کج، باسنش عقب رفته و طاقچه‌ای ناجور بود. از سه چهار سالگی، هر روز صبح، هوا تاریک، نشسته بود رو تخته، پشت دار قالی، تا شب» (کرمانی ۱۳۶۰: ۶۹).

این داستان، برخلاف بسیاری از آثار دیگر، بهره‌کشی را آشکارا از منظر قربانی روایت می‌کند. در دو داستان «نان و کره» و «یک نانخور دیگر» از منصور یاقوتی، نقش زنان در تأمین درآمد خانواده روستایی مهاجر به تصویر کشیده می‌شود (یاقوتی بی‌تا: ۳۱، ۴۱).

۴.۳.۲ زن روستایی در آینه نویسندگان زن شهری

در آثار نویسندگان زن شهری دوره پهلوی، بازنمایی زن روستایی یا غایب است یا بسیار محدود. در رمان «سووشون» از سیمین دانشور، زن روستایی کاملاً غایب است و هیچ تصویری از او ارائه نمی‌شود. در «بعد از تابستان» از غزاله علیزاده (۱۳۵۶: ۹)، تنها یک زن روستایی به تصویر کشیده شده که شخصیتی فضول و ارباب‌پرست دارد، بدون آن‌که جزئیاتی از زندگی، عادات یا موقعیت اجتماعی‌اش منعکس شود.

آنچه در این بخش مشهود است، آنکه در کنار صورت‌بندی مسلط «زن به عنوان ابژه جنسی»، صورت‌بندی‌های دیگری نیز از زن روستایی در ادبیات داستانی این دوره قابل شناسایی است: زن مال‌اندوز، زن خرافاتی، زن به عنوان نیروی کار، و زن قربانی تبعیض‌های اجتماعی. با این حال، حتی در این صورت‌بندی‌ها نیز صدای مستقل زنان روستایی غایب است و آنان همچنان از نگاه دیگری (مرد شهری، مرد روستایی و به ندرت زن شهری) بازنمایی می‌شوند. نکته حائز اهمیت آنکه در داستان‌های نویسندگان مرد روستایی، اگرچه حضور زنان پررنگ‌تر است، اما باز هم عمدتاً در نسبت با مردان و در چارچوب روابط جنسی تعریف می‌شوند. غیاب کامل نویسندگان زن روستایی در این دوره، خود تأییدی بر استمرار سازوکار طرد گفتمانی است که از دوره‌های پیشین بر منابع تاریخی حاکم بوده است.

۳. بحث و نتیجه گیری

بررسی بازنمایی زن روستایی در ادبیات داستانی دوره پهلوی نشان می‌دهد که این سوژه به دلیل تلفیق دو عامل «زن بودن» و «روستایی بودن»، با محدودیت‌های مضاعفی در دسترسی به ابزارهای گفتمانی مواجه بوده است. روستاییان به دلیل سطح پایین‌تر سواد نسبت به شهرنشینان، فرصت کمتری برای حضور در عرصه تولید ادبی داشتند؛ از میان سی‌ودو نویسنده داستان‌های بررسی‌شده، تنها هفت نفر خاستگاه روستایی داشتند. زنان نیز به دلیل ساختارهای مردسالارانه حاکم بر جامعه، از امکان‌های تحصیلی و حضور در سپهر گفتمانی کمتری برخوردار بودند. در نتیجه تلفیق این دو محرومیت، هیچ زن روستایی به عنوان نویسنده داستان در این دوره ظهور نکرد و بازنمایی این قشر تماماً در انحصار نگاه دیگری (مردان شهری، مردان روستایی و به ندرت زنان شهری) باقی ماند.

با این حال، تحولات اجتماعی پیرامون زنان و روستاها در سه دوره مورد بررسی، بازنمایی زن روستایی را دستخوش تغییراتی کرد. در دوره نخست (۱۳۰۴-۱۳۲۰)، هر چهار داستان مورد بررسی، زن روستایی را در چارچوب گفتمان مردسالارانه و در موقعیتی فاقد عاملیت بازنمایی کردند. او یا قربانی خشونت خانگی و بهره‌کشی جنسی بود، یا موجودی خرافی و منفعل تصویر می‌شد. نقش او در اقتصاد خانواده و جامعه حذف شده و سرنوشتش تماماً وابسته به تصمیم مردان بود.

در دوره دوم (۱۳۲۰-۱۳۳۲)، با افزایش توجه گفتمان چپ به مسائل روستایی، شمار داستان‌ها رو به فزونی نهاد، اما بازنمایی زن روستایی همچنان در چارچوب کلیشه‌های پیشین صورت گرفت. در داستان‌های نویسندگان مرد شهری، زن روستایی عمدتاً به عنوان موجودی شهوانی و راضی از رابطه با ارباب تصویر می‌شد و بهره‌کشی جنسی از او در موقعیت‌هایی به ظاهر خودخواسته پنهان می‌گردید. در داستان‌های نویسندگان با خاستگاه

میان شهری-روستایی (پابنده و صادقی)، اگرچه کلیشه‌هایی چون رابطه پسر ارباب و دختر روستایی به سخره گرفته شد و به نفوذ زن در خانواده اشاره گردید، اما زن روستایی همچنان غایب بود و از نگاه مردانه روایت می‌شد.

دوره سوم (۱۳۴۲-۱۳۵۷) با افزایش چشمگیر تعداد داستان‌ها همراه بود که می‌توان آن را با دو تحول گفتمانی مرتبط دانست: اجرای اصلاحات ارضی و واکنش انتقادی روشنفکران به آن از یک سو، و اعطای حق رأی به زنان از سوی دیگر. با این حال، بازنمایی زن روستایی در آثار نویسندگان مرد شهری همچنان عمدتاً در چارچوب کلیشه‌های جنسی صورت گرفت. سه صورت‌بندی اصلی در این دوره قابل شناسایی است: زن شهوتران و لکاته که در آن زنان روستایی با رضایت خود وارد روابط نامشروع می‌شدند و سرنوشتی تحقیرآمیز می‌یافتند؛ قربانیان ازدواج تحمیلی که در آن زنان در چارچوب روابط قدرت و منافع اقتصادی مبادله می‌شدند؛ و زن منفعل که حضورش صرفاً در نسبت با مردان و در حوزه ازدواج معنا می‌یافت.

در کنار این صورت‌بندی مسلط، صورت‌بندی‌های دیگری نیز ظهور کرد: زن مال‌دوست و حریص، زن خرافاتی، زن به عنوان نیروی کار، و زن قربانی تبعیض‌های اجتماعی. اگرچه این صورت‌بندی‌ها از کلیشه صرفاً جنسی فاصله می‌گرفتند، اما همچنان صدای مستقل زنان روستایی در آن‌ها غایب بود. در داستان‌های نویسندگان مرد روستایی (به ویژه دولت‌آبادی)، حضور زنان پررنگ‌تر شد، اما این نویسندگان نیز تا حد زیادی تحت تأثیر کلیشه‌های برساخته گفتمان مردسالار شهری قرار داشتند و گزاره‌های تکراری درباره رابطه نامشروع با ارباب را بازتولید کردند. با این حال، آثاری چون «گاوآره‌بان»، «رضو، اسدو، خجیجه» و «نان و کره» نشانه‌هایی از توجه به نقش اقتصادی زنان و بهره‌کشی از آنان را بدون حاشیه‌های

جنسی مرسوم بازتاب دادند. در آثار نویسندگان زن شهری (سووشون و بعد از تابستان)، زن روستایی یا کاملاً غایب بود یا حضوری حاشیه‌ای و کلیشه‌ای داشت.

آنچه در مجموع این سه دوره مشهود است، تداوم سازوکار طرد گفتمانی است که زن روستایی را از عاملیت و صدای مستقل محروم کرده است. غیاب کامل نویسندگان زن روستایی، تکرار گزاره‌هایی که زن را در نسبت با مردان و در چارچوب روابط جنسی تعریف می‌کنند، و بازنمایی او عمدتاً به عنوان قربانی منفعل یا ابژه میل مردانه، همگی نشان‌دهنده سلطه گفتمان مردسالار (اعم از شهری و روستایی) بر بازنمایی ادبی این سوژه است. با این حال، در اواخر این دوره، نشانه‌هایی از تغییر تدریجی نیز قابل مشاهده است: توجه به نقش اقتصادی زن روستایی، بازتاب بهره‌کشی از او در محیط کار، و در مواردی نادر، تصویر زنانی با عاملیت و قدرت تصمیم‌گیری. این نشانه‌ها اگرچه محدودند، اما می‌توانند زمینه‌ای برای بازنمایی‌های متفاوت در دوره‌های بعد فراهم آورند.

در نهایت، می‌توان گفت ادبیات داستانی دوره پهلوی، نه به عنوان بازتابی شفاف از واقعیت زندگی زنان روستایی، که به مثابه عرصه‌ای برای بازتولید گفتمان‌های مسلط عمل کرده است. این آثار بیش از آن که صدای زنان روستایی باشند، بازتاب‌دهنده نگاه مردان (شهری و روستایی) به این قشر بوده و از این طریق، به تثبیت کلیشه‌ها و استمرار سلطه گفتمانی یاری رسانده‌اند.

کتابنامه

الهی، اصغر، (۱۳۵۸)، *قصه‌های پاییزی*، تهران: امیرکبیر.

آل‌احمد، جلال، (۱۳۸۳)، *نفرین زمین*، تهران: فردوس.

به آذین، (۱۳۲۳)، پراکنده، تهران: بی‌نا.

به آذین، (بی‌تا)، دختر رعیت، بی‌نا.

پاینده، ابوالقاسم، (۱۳۳۶)، در سینمای زندگی، تهران: بنگاه نشریات طلائی.

جامعی، هادی، (۲۵۳۷)، گل آقا لچه‌گورابی، تهران: شرکت سهامی کتابهای جیبی.

چوبک، صادق، (۱۳۵۲)، خیمه شب‌بازی، تهران: جاویدان.

چوبک، صادق، (۱۳۵۲)، روز اول قبر، تهران: جاویدان.

حسام، حسن، (۱۳۵۲)، بعد از آن سالها، تهران: گلشائی.

حسام، حسن، (۲۵۳۵)، کارنامه احياء، تهران: جاویدان.

حیدری، بهرام، (۱۳۵۷)، لالی، تهران: امیرکبیر.

خاکسار، نسیم، (۱۳۵۷)، نان و گل، تهران: جهان‌کتاب.

خدادادگر تیموری، احمد، (۱۳۰۵)، روز سیاه کارگر جلد ۱، کرمانشاه: بی‌نا.

خدادادگر تیموری، احمد، (۱۳۰۶)، روز سیاه کارگر جلد ۲، کرمانشاه: بی‌نا.

دانشور، سیمین، (۱۳۴۸)، سووشون، تهران: خوارزمی.

درویشیان، علی‌اشرف، (۲۵۳۶)، از این ولایت، تهران: شبگیر.

دریفوس، هیوبرت؛ رایینو، پل؛ (۱۳۹۲)، میشل فوکو، فراسوی ساختگرایی و هرمنوتیک،

ترجمه حسین بشیریه، تهران: نشر نی.

دولت‌آبادی، حسین، (۱۳۵۷)، کبودان، تهران: امیرکبیر.

- دولت‌آبادی، محمود، (۱۳۹۲ الف)، *از خم چمبر، تهران: نگاه*.
- دولت‌آبادی، محمود، (۱۳۹۲ ب)، *باباسبحان، تهران: نگاه*.
- دولت‌آبادی، محمود، (۱۳۹۲ ج)، *گاواره بان، تهران: نگاه*.
- دولت‌آبادی، محمود، (۱۳۹۲ د)، *گلدسته‌ها و سایه‌ها، تهران: نگاه*.
- دولت‌آبادی، محمود، (۲۵۳۷)، *هجرت سلیمان و مرد، تهران: ستاره*.
- رستم‌کلایی، یاسمین، (۱۳۸۹)، *برنامه گسترده برای زنان ایران نو. در ا. کرونین، رضاشاه و شکل‌گیری ایران نوین، ترجمه مرتضی ثاقب‌فر، تهران: جامی*.
- رهبر، ابراهیم، (۱۳۵۷ الف)، *سوگواران، تهران: بی‌نا*.
- رهبر، ابراهیم، (۱۳۵۷ ب)، *من در تهرانم، تهران: امیرکبیر*.
- ساعدی، غلامحسین، (۱۳۴۳)، *عزاداران بیل، تهران: نیل*.
- ساعدی، غلامحسین، (۱۳۵۳ الف)، *تاتار خندان، تهران: به‌نگار*.
- ساعدی، غلامحسین، (۱۳۵۳ ب)، *ترس و لرز، تهران: کتاب زمان*.
- ساعدی، غلامحسین، (۲۵۳۶)، *گور و گهواره، تهران: آگاه*.
- ساناساریان، الیز، (۱۳۸۴)، *جنیش حقوق زنان در ایران، تهران: اختران*.
- سپانلو، محمدعلی، (۱۳۵۰)، *مردان، تهران: موج*.
- شفیانی، منوچهر، (۲۵۳۶)، *قرعه آخر، تهران: امیرکبیر*.
- شهدادی، هرمز، (۱۳۵۷)، *شب هول، تهران: انتشارات زمان*.

- صادقی، بهرام. (۱۳۸۰)، سنگر و قمقمه‌های خالی، تهران: کتاب زمان.
- صفدری، محمدرضا، (۱۳۶۸)، سیاست‌بوی شیراز: نشر شیراز.
- علوی، بزرگ، (۱۳۵۷ الف)، میرزا، تهران: جاویدان.
- علوی، بزرگ، (۱۳۵۷ ب)، نامه‌ها، تهران: امیرکبیر.
- علیزاده، غزاله، (۱۳۵۶)، بعد از تابستان، تهران: کتاب موج.
- فقیری، امین، (۱۳۵۳)، دهکده پرملال، تهران: نشر سپهر.
- فوکو، میشل، (۱۳۹۲)، دیرینه‌شناسی دانش، ترجمه نیکو سرخوش، تهران: نشر نی.
- فوکو، میشل، (۱۳۹۳)، مراقبت و تنبیه: تولد زندان، ترجمه نیکو سرخوش، تهران: نشر نی.
- قریب، شاپور، (۱۳۴۱)، گنبد حلبی، تهران: مروارید.
- کاتوزیان، محمدعلی، (۱۳۸۷)، اقتصاد سیاسی ایران، تهران: مرکز.
- کیانوش، محمود، (۱۳۴۹)، آینه‌های سیاه، تهران: نیل.
- گلابدره‌ای، محمود، (۱۳۵۳)، پرکاه، تهران: بی‌نا.
- محمدقلی‌زاده، جلیل، (۲۵۳۵)، تسبیح خان، تهران: آبان.
- مسجدی، پرویز، (۱۳۵۴)، بازی هر روز، تهران: نشر علم و هنر.
- مرادی کرمانی، هوشنگ، (۱۳۶۰)، بچه‌های قالیافخانه، تهران: سحاب کتاب.
- میرکاظمی، حسین، (۱۳۵۳)، آلامان، تهران: آبان.

هدایت، صادق، (۲۵۳۶)، سایه و روشن، تهران: جاویدان.

یاقوتی، منصور، (۱۳۵۸)، دهقانان، شباهنگ.

یاقوتی، منصور، (بی تا)، کودکی من، بی نا.

یوشیج، نیما، (۱۳۵۱)، کندوهای شکسته، تهران: نیل.

پیش از انتشار